

Şîî düşünür Ali Şeriatî ve dinlerle ilgili görüşleri

HİDAYET IŞIK

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Ali Şeriatî geçtiğimiz yüzyılda yetişen İran'lı çok yönlü bir fikir ve aksiyon adamıdır. Çalışmalarını özellikle Tarih, Felsefe, Sosyoloji ve Dinler Tarihi alanlarında yoğunlaştıran Şeriatî, hem İran hem Türkiye ve hem de diğer İslam ülkelerindeki ilim ve fikir hayatı üzerinde derin etkileri olan bir düşünürdür. Onun bu etkileri bugün de halen devam etmektedir. İran'lı Şîî bir aileden gelmesi dolayısıyla -Şîîliği kategorize ederek Şîîliğe çeşitli eleştiriler yöneltmiş ve bazı mutaassıp Şîîler tarafından Sünni olmakla itham edilmiş olsa da Şeriatî'yi anlamaya ve değerlendirmeye çalışırken onun kendisini Şîa içinde konuşlandırmış -ve hatta gerçek Şîîliğe dönülmesini önermiş- olmasını göz ardı etmemek gereklidir.

Çok yönlülüğü içerisinde Şeriatî'nin Dinler Tarihciliği yönü, Paris'teki doktorasını Sosyoloji ve Dinler Tarihi alanlarında yapmış olması dolayısıyla bu sahanın önde gelen bir uzmanı olarak çeşitli

dinlere ve bilhassa Çin, Hint ve İran dinlerine getirdiği orijinal yorumlar ve değerlendirmeler sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bu yüzden bizim bu çalışmamız onun Dinler Tarihçiliği ekseninde çeşitli dinlerle ilgili bilgi ve görüşlerinin ve bu dinlere getirdiği yaklaşım ve yorumların ortaya konulması üzerinde olacaktır. Ancak biz, bu makale üzerindeki çalışmalarımız esnasında onun Dinler Tarihçiliği de dahil olmak üzere her bir yönünün yalnızca bir makale hacmine sığdırılmayacak kadar derin ve anlamlı olduğunu gördüğümüzü belirtmek istiyoruz. Bu yüzden buradan hareketle onun üzerinde ileri tarihlerde daha geniş çaplı bir çalışma/tez yapma/yaptırma gereğinin olduğunu ve bu makalemizin, hazırlamayı/hazırlatmayı düşündüğümüz söz konusu kitap/tez için ancak bir başlangıç ve giriş olabileceğini ifade etmeyi uygun görüyoruz.

Çok yönlülüğü içerisinde Şeriatî'nin Dinler Tarihçiliği yönü, Paris'teki doktorasını Sosyoloji ve Dinler Tarihi alanlarında yapmış olması dolayısıyla bu sahanın önde gelen bir uzmanı olarak çeşitli dinlere ve bilhassa Çin, Hint ve İran dinlerine getirdiği orijinal yorumlar ve değerlendirmeler sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır.

I. Ali Şeriatî

A. Hayatı ve Eserleri

Ali Şeriatî 1933 yılında Horasan eyaletine bağlı Sabzivâr'ın Mezinan köyünde dünyaya geldi. İlk öğrenimini devrin büyük âlimlerinden olan babası Muhammed Taki Şeriatî'den aldı. İbn Yemin İlkokulu ve Firdevsi Lisesinde okudu. Erken yaşlarda Arapçayı öğrendi. Gençlik yıllarında Hüdaperest Sosyalistler Hareketi'ne katıldı. 1950'de Meşhed'teki öğretmen okuluna girdi. İki yıllık eğitimden sonra 1952'de Meşhed yakınlarındaki Ahmedabad köyünde öğretmenliğe başladı. 1955 yılında ilk eseri olan *Ebuzer'i ve Felsefenin Gelişim Tarihi* adlı ilk araştırmasını yayınladı ve Mekteb-i Vâsıtâ'yı yazdı. 1953'te Ulusal Direniş Hareketi'ne katıldı. 1956'da Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesine girdi. 1957'de Ulusal Direniş Hareketi'ne üye oldu-

ğundan babası ve diğer üyelerle birlikte tutuklanarak altı ay tutuklu kaldı. 1958'de Edebiyat Fakültesi'nden birincilikle mezun oldu ve aynı yıl sınıf arkadaşlarından Purân (Fatma) Şeriatî Razavi ile evlendi. 1959'da Alex Carrel'in *Dua* isimli kitabını tercüme etti.

Fakülteyi bitirmesinin ardından Meşhed Üniversitesi'nin açtığı sınavda devlet bursunu kazanarak 1959'un başlarında Sorbon Üniversitesi'nde öğrenim görmek için Fransa'ya gitti. Burada Louis Massignon, Jacques Berque, George Gurwitch, Frantz Fanon, Albert Camus ve Jean Paul Sartre ile yakından tanıştı. 1962 yılında Amerika'daki İran Ulusal Cephesini ve Avrupa İran Ulusal Cephesini kurdu. Avrupa'da yeni yayınlanmaya başlayan *Özgür İran* adlı Farsça gazetesinin yöneticiliğine seçildi. Cezayir Kurtuluş Hareketi'ne aktif olarak katıldı. Bu faaliyetlerinden dolayı Paris'te tutuklandı. Bu arada değişik dergilerde birçok makale, konuşma ve çevirisi yayınlandı. Sosyoloji ve Dinler Tarihi üzerinde doktorasını tamamladıktan sonra 1964'de İran'a dönerken Türk-İran sınırında tutuklandı ve altı ay hapiste kaldı.

Hapisten çıktığında Tahran Üniversitesi'ne başvurdu. Ancak kabul edilmeyince Meşhed yakınlarındaki bir köy okulunda öğretmen olarak göreve başladı. 1966'da Meşhed Firdevs Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. Derslerine kalabalık öğrenci gruplarının katılması mevcut yönetimi rahatsız edince istifa etmek zorunda bırakıldı ve 37 yaşında iken emekliye ayrıldı. Peşinden Tahran'a yerleşti ve Hüseyiniye-i İrşad kurumunda çalışarak derslerini sürdürdü. Burada yaklaşık beş bin kişinin takip ettiği özgür konferanslar dizisi büyük ilgi çekti. Hüseyiniye-i İrşad 1973 yılında ani bir saldırıya uğrayarak kapatıldı ve konferansları yasaklandı. Ancak Şeriatî kaçmayı başararak gizlendi. Bunun üzerine onun yerine babası tutuklanınca çaresiz teslim oldu ve 18 ay bir hücrede kaldı. 1976 yılında zamanın Cezayir Dışişleri Bakanı Abdulaziz Butefliğa'in girişimiyle hapisten çıkarıldı. Ancak her hangi bir eğitim aktivitesinde bulunması, yayım yapması ve toplantı düzenlemesi kesinlikle yasaklandı. Bununla birlikte

gizlice ve sık sık yer değiştirerek çalışmalarına devam etti ve sabahlara kadar süren konuşmalar yaptı.

Şeriatî devamlı süren takibatlar ve baskılar sonucu 1977 yılında Ali Mezinani adına düzenlenmiş bir pasaportla gizlice İran'ı terk ederek sırasıyla Fransa, Belçika ve İngiltere'ye gitti. Planları eşi ve ailesiyle beraber Amerika'ya gitmekti. Ancak eşinin İran'dan ayrılmasına izin verilmeyince iki kızı babalarıyla buluşmak üzere İran'dan ayrıldılar. Şeriatî Londra hava alanında kızlarıyla buluşarak sabaha kadar onlarla sohbet etti. Ertesi gün odasının bir köşesinde ölü bulundu. Ölümünde İran Gizli Servisi Savak'ın rolü üzerinde durulmuştur. Şeriatî'nin cenazesi oğlu İhsan'ın çabaları sonucu Şam'a götürülerek Hz. Zeyneb'in türbesinin yanına defnedildi.¹

Hayatı böylesine aktif ve hareketli geçmiş olan Ali Şeriatî arkasında birçok eser bıraktı. Eserleri birkaçı istisna olmak üzere ders, konferans ve konuşmalarının yazıya geçirilmiş şeklidir. Şeriatî'nin eserleri İran'da, Ali Şeriatî'nin Eserlerini Düzenleme ve Yayınlama Bürosu tarafından otuz yedi ciltlik *Bütün Eserleri* serisi halinde yayınlanmıştır ve onun bütün yazılarını, konferans ve konuşmalarını, sohbet ve röportajlarını, toplantılarını, kişisel araştırma notlarını, mektuplarını ve özet olarak Şeriatî'nin bütün eserlerinin külliyatını içermektedir.² Şeriatî'nin eserlerinin birçoğu Türkçe'ye çevrilmiştir. Son olarak Ankara'da bulunan Fecr Yayınevi Ali Şeriatî'nin bütün eserlerinin yayın hakkını satın almış ve bunları yeniden yayınlamaya başlamıştır. Şimdiye kadar bu seri içinde Şeriatî'nin *Aşına Yüzlerle, Kendini Devrimci Yetiştirmek, Ebuzer, Öze Dönüş, Biz ve İktbal, Hac, İslam ve Sınıfsal Yapı, İnsan, Ali ve Sanat* adlı eserlerini yayınlamıştır.

B. Fikirleri

Ali Şeriatî yaşadığı dönemdeki ilim, kültür ve düşünce hayatı üzerinde, etkileri bugün de devam eden büyük bir çığır açan bir düşünürdür. Biz burada böylesi bir düşünürün fikirlerini genel İslam düşüncesi açısından ele alacağız. Şîa ile ilgili görüşlerini bir sonraki bölümde inceleyeceğiz. Çalışmamızın asıl ve ikinci bölümü ise zaten dinlerle ilgili görüşleri hakkındadır.

Şeriatî, fikirlerinin oluşumunda Afgani, İktbal ve Mevlana gibi Müslüman düşünürler ile Massignon, Berque, Fanon, Sartre gibi Batılı düşünürlerin etkisinde kalmıştır. İbrahimi dinler görüşünü Massignon'dan almış, dinin sosyolojik incelenmesinde de Berque'den istifade etmiştir.³ İslam'ın kendisinde şekillendiği kişi olarak da büyük sahabe Ebuzer'i kabul ederek İslam'a Ebuzer'in penceresinden bakmıştır.⁴

O, daha önce teolojik bir doktrin olan Tevhidi, bir dünya görüşüne dönüştüren ilk İran'lı yazar olarak kabul edilmektedir.

Şeriatî'nin düşünsel yapısının temellerini kendi ifadesiyle "Tevhidi Dünya Görüşü" oluşturur.⁵ Ona göre Tevhid sözü sadece kelâmî ve felsefî bir konu değildir. Dolayısıyla bir araya gelinip toplandığında Allah'ın varlık delilleri ile ilgili tartışmalar yapmak yanlış olmasa da yeterli değildir. İslam Peygamberi "La ilahe illallah" deyince köle pazarları sarsılmaya ve kölelerin fiyatı düşmeye başlamıştır. Çünkü köleler ve ezilmişler herşeyden önce kurtuluşun bu sözde olduğunu anlamışlardır. Bunlar âlimlerden, bilginlerden ve filozoflardan daha erken tevhidi anlamışlardır. Zira şimdilerde söz konusu olan Tevhid sözü Felsefe ve Kelâm okunmasını gerektiren Felsefî Tevhid'tir. Ama köleleri ve ezilmişleri harekete geçiren Tevhid bu dünya hayatı ile ilgili tarihî ve sosyal bir yön taşımıştır. Şirke karşı antitez ve zıtlık oluşturmuştur. Böylece sosyal adaleti ve tarih boyunca bütün insanların eşitliğini sağlamaya çalışmıştır.⁶ Bu görüşleriyle O, daha önce teolojik bir doktrin olan Tevhidi, bir dünya görüşüne dönüştüren ilk İran'lı yazar olarak kabul edilmektedir.⁷ O, Tevhid anlayışıyla, ruh ve beden, fizik ve metafizik, madde ve mana, dünya ve ahiret arasındaki geleneksel dikotomiye reddetmiş, Tevhidi, geleneksel anlamda düşünülen tüm çelişkilerin birliği olarak kabul etmiştir.⁸ Yine o, Hz. Muhammed'in amacının sadece tevhidî bir dinin oluşturulması değil, sosyal adalet, eşitlik, kardeşlik ve sınıfsız toplum düzeninin oluşturulmasıyla biçimlenen

tevhidî düzenin oluşturulması şeklinde açıklamıştır.⁹

Hamid Algar, Şeriatî'nin, Tevhid anlayışı üzerine kendi dünya görüşünün üç önemli sacayağını bina ettiğini söyler. Bunlardan birincisi Sosyolojidir (Toplumbilim). Ona göre kapitalist, komünist, oligarşik veya demokratik şeklindeki toplumsal sınıflamalar önemli değildir, asıl olan toplumların Tevhid ve Şirk toplumu diye ayrılmasıdır.¹⁰ Diğer bir sacayağı Antropolojidir (İnsanbilim). Burada da önemli olan toplumların gelenek göreneklerinin, farklı yaşam tarzlarının araştırılması değil, insan ve doğasına ait gerçekliklere soylu bir bakıştır. Sacayağının üçüncüsünü Kur'an'a dayalı Tarih Felsefesi oluşturmaktadır. Bu felsefe, bütün tarihe güçlerin çelişkilerinin bir toplamı olarak bakmaktadır.¹¹

Şeriatî'ye göre İslam'ın Tarih Felsefesi, tarihin hareketini cebri bir hareket olarak algılamaktadır ve bu tarihi cebr, zalim kuvvetlerin geçici oldukları ve bunların belli bir süre sonunda yok olacakları hükmünü içeren "ecelun musemma"dır.

Şeriatî'nin Tarih Felsefesini inceleyen Ahmed Neraki de Şeriatî'nin Tarih Felsefesi ile Hegelist-Marksist Tarih Felsefesi arasında temelde göz alıcı bir farklılık bulunmadığını söylemektedir. Ona göre Şeriatî, Hegelci Tarih Felsefesinin din dışı unsurlarından arındırılması durumunda dinlerin ruhuyla nisbeten uyum göstereceğine inanmaktadır.¹² Nitekim Hegel de toplumun temeline orta sınıfı koymaktadır. Oysa Marks'a göre toplumun temeli proleterya sınıfıdır.¹³ Şeriatî'nin anlayışında İslam'ın Tarih Felsefesi Tevhid'e dayalıdır ve bu Tevhid, tarihin hareketini, tarihin belli bir güzergaha sahip olup belli bilimsel kanunlarla akmaya devam ederek çeşitli menzillerden geçmekte olduğu şeklinde açıklamaktadır. Şeriatî'ye göre İslam'ın Tarih Felsefesi, tarihin hareketini cebri bir hareket olarak algılamaktadır ve bu tarihi cebr, zalim kuvvetlerin geçici oldukları ve bunların belli bir süre sonunda yok

olacakları hükmünü içeren "ecelun musemma"dır. Şeriatî'nin bakış açısıyla tarih, Habil ve Kabil arasındaki tezatla başlamaktadır¹⁴ ve İslam Düşüncesi'ne göre Tarih Felsefesi tarihi determinizm (cebr) üzerine kuruludur.¹⁵

Bu noktada Şeriatî'nin, Marks'ın etkisinde kalarak, "Tarih diyalektik tezat yoluyla şekillenir, karşıt muhalif güçler arasındaki mücadelenin ortasında kemale erişir" anlayışına dikkat çekmek gerekir.¹⁶ Ali Şeriatî'nin biyografisine ait oldukça hacimli eserinde Ali Rahnama, böylelikle Şeriatî'nin, diyalektiğin mutlaka Marksist bir tahlil metodu olmadığını, dinî ve İslamî anlayışa da uygun olduğunu ilan etmiş olduğunu söylemektedir.¹⁷

Şeriatî'ye göre diyalektik anlamdaki bu mücadelenin başlangıcında Habil ve Kabil vardır ve gerçek anlamda tarihin başlangıcı da budur.¹⁸ İnsanın yaradılışında çamur ve tanrısal ruh şeklinde iki zıt unsurun bulunması bu mücadelenin kaynağıdır. Dini açıdan Habil ile Kabil Şirk ve Tevhid'in uzlaşmaz, daimi ve diyalektik göstergeleridir ve bunlardan biri aldatici ve uyuşturucu dini temsil ederken diğeri bilinç, hareket ve inkılâp dininin temsilcisidir.¹⁹ Bir diğer açıdan Habil tektanrıci, Kabil çoktanrıci dini temsil etmektedir.²⁰ Ekonomik yönden ve sınıf farklılığı açısından Habil hayvancılık yapmakta, avcılık, balıkçılık, toplayıcılıkla geçinmektedir. Özel mülkiyetin oluşmadığı, üretim araçlarının toplum mülkiyetinde olduğu çağın temsilcisidir. Kabil ise tarımla uğraşan bir toprak sahibi olarak toplumsal statüsünü mülkiyet ve üretim araçlarına dayandırmıştır. Özel mülkiyet sisteminin ve tarımın bulunduğu çağı temsil etmektedir.²¹ Siyasal açıdan Habil yönetilen mazlum sınıfın, Kabil ise yönetici, mülk sahibi aristokrat sınıfın temsilcisidir. Daha sonra Kabil kutbu üç ayrı boyut kazanmıştır: Zer (altın, para), zor (kuvvet, baskı), tezvir (sahtekârlık). Bunu temsilen Kur'an'da Firavun baskıcı ve zalim siyasi iktidarın (zor), Karun ekonomik güce dayalı iktisadî iktidarın (zer), Bel'am da ruhban sınıfına dayalı dinsel iktidarın (tezvir) temsilcisidir. Ona göre Hz. Peygamber de bu üç sınıfla savaşmıştır. O hem Mekkelilerin zeriyle hem İran ve Bizans'ın zoruyla hem de Yahudilerin tezviyle mücadele etmiştir.²²

Şeriatî'nin Marksizm'i zaman zaman sert bir biçimde eleştirmesine rağmen bu ideolojinin terminolojisini kullanmaktan çekinmemesi, onu bazılarının gözünde Antimarksist, bazılarının gözünde de gerçek inançlarını İslam örtüsü altında gizleyen bir Marksist konumuna getirmiştir. Şeriatî ve Marksizm konusunu inceleyen Ervand Abrahamian, bu çelişkinin ortadan kalkmasının yolunun üç ayrı Marks ve üç ayrı Marksist yorum bulunduğunu göz önünde bulundurmadan geçtiğini belirtir.²³ Gerçekten de Ali Şeriatî *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri* adlı eserinde birden fazla Marks profili çizmektedir.²⁴ Birinci ve genç Marks, diyalektik materyalizmi savunarak Tanrı'yı, ruhu ve uhreviyatı inkar eden bir filozoftur. İkincisi bir sosyal bilimci olarak yönetici/patron sınıfının işçi ve ezilenleri nasıl sömürdüklerini ifşa eden olgun ve gelişmiş bir Marks'dır. Üçüncü Marks ise, devrimci bir parti oluşturarak çoğunlukla politik açıdan zorunlu, fakat kendi sosyal metodolojisiyle tam olarak örtüşmeyen öngörülerde bulunan sosyal bir politikacıdır. İşte Şeriatî'yi ilgilendiren ikinci Marks'ın teorileridir. Şeriatî Marksizm'den haberdar olmaksızın tarih ve toplumun idrak edilemeyeceği kanaatindedir. Sovyet Komünist partisini sınıf savaşını terk etme, kendi devrimci özünü kaybederek bürokratik kanunlar karşısında baş eğmekle suçlamıştır. Avrupadaki Sosyalist ve Komünist partileri de Cezayir, Tunus ve Vietnam gibi ulusal kurtuluş hareketlerine destek olmamakla itham etmiştir.²⁵ İran'daki Komünist Tudeh partisini çeşitli açılardan eleştirmesi Marksistlerin kendisi aleyhinde kitap yayınlamalarına sebep olmuştur.²⁶

Şeriatî'nin düşüncesinde "Tevhidî Dünya Görüşü" kadar "Öze Dönüş Teorisi" de önemli bir yer tutmaktadır. Hatta onun bu teorisi üzerinde çalışan İbrahim Düsuki Şita, Şeriatî'nin düşünceleri için kapsamlı bir isim bulunmak istense, bu ismin Öze Dönüş'ten başkası olamayacağını söyler.²⁷ Şeriatî'nin kastedtiği Öze Dönüş, İslam'a, İslami kültür ve düşünceye, imana ve yaşama dönmezdür.²⁸ Ancak bu kadarı da yeterli değildir. Çünkü bu düzlemde hangi İslam'a dönülmesi gerektiği de açığa kavuşturulmalıdır. Şita bu soruya Şeriatî'nin Öze Dönüş teorisinin üç aşamada ele alınabileceğini söyleyerek ce-

vap aramaktadır. Birinci aşama bireyin kendisinden başlayarak inkılâpçı özünü kurma yani kendisini devrimci yetiştirme aşamasıdır. İkinci aşama birincisinden mücerred olmayıp toplum bağlamında din-den yapılan sahih çıkarımlarla billurlaşır. Bu sahih çıkarımın Şîa olduğu kanaatinde olan Şeriatî, burada toplumu Safevi Şîa anlayışından kurtarıp Ali Şîası'na yöneltmek gerektiğine işaret eder.²⁹ Şeriatî'nin Öze Dönüş teorisindeki üçüncü aşama, milliyetçilik veya mezhebi taassuplardan kaynaklanmayan ve İslam'ı ırk ve vatan sınırlarına hapsedemeyen

Şeriatî'nin düşüncesinde "Tevhidî Dünya Görüşü" kadar "Öze Dönüş Teorisi" de önemli bir yer tutmaktadır. Hatta onun bu teorisi üzerinde çalışan İbrahim Düsuki Şita Şeriatî'nin düşünceleri için kapsamlı bir isim bulunmak istense, bu ismin Öze Dönüş'ten başkası olamayacağını söyler.

evrensel bir İslam'ın kurulmasıdır.³⁰ Sonuç olarak Şeriatî'nin Öze Dönüş çağrısı geleneksel dinî öze bir çağrı değildir. İçinde Muhammed'i diriliş ve ruhun, Ali ve Ebuzer'in devrimci ruhunun bulunduğu yenilikçi bir öze dönüşür.³¹

Şeriatî'nin düşüncesinde Hicret ve Hacc'ın ayrı bir yer tuttuğu da unutulmamalıdır. Hicretin derin bir felsefî ve sosyal bir prensip olduğunu söyleyen Şeriatî, tarihte gerçekleştirildiğini söylediği yirmi yedi medeniyetin hepsinin bir hicretten sonra ortaya çıktığını belirterek Hint, İran, Yunan ve Roma medeniyetlerinin hicret sonucu inşa edildiklerini ifade eder.³² Yine insanı Allah'tan uzaklaştıracak bütün şeyleri terke çağırın Şeriatî, Haccın ezeli ve ebedi olan, eşi ve benzeri olmayan mutlak Hâkim olan Allah'a dönüşü temsil ettiğini belirtmektedir.³³

Allah'a dönüş noktasında Tasavvufun da önemine değinen Şeriatî, bu fikrin kendisine değil, bu ad altındaki yanlış düşünce ve uygulamalara karşı çıkmıştır. Tasavvufun İslam tarihinde halktan uzaklaşma ve zahitlik anlamında pasif, cesurluk, yiğitlik ve savaşıklık anlamında aktif olmak üzere iki ayrı boyutu olduğunu söyleyen Şeriatî'nin,³⁴ Amerika'da

eğitim gören oğlu İhsan'a gönderdiği kitaplar arasında Mevlana'nın *Mesnevi'si* de vardır ve oğluna, Batının vahşet ortamında kendisini ancak onunla kurtarabileceğini söylemektedir.³⁵ Kendisi de öğrenim için Avrupa'da bulunduğu zamanlarda Batı kültürü karşısında kendisini kaybetmemek için Mevlana'nın *Mesnevi'si* ve Hucviri'nin *Keşfu'l-Mahcub'u* ile birlikte *Upaışadları* ve *Vedaları* okuduğunu söylemektedir.³⁶ Biz Şeriatî'nin etkilendiği düşünürler arasında Mevlana'nın ön sırayı aldığını yukarıda belirtmiştik.

Şeriatî'nin, İran devriminden yaklaşık altı ay önce vefat etmesine rağmen devrimde köklü bir rol üstlendiği belirtilmiş, İran devriminin ideologu ve inkılabın Voltaire'i sayılmıştır. Şeriatî, Humeyni'den başka mitinglerde portresi taşınan tek kişidir.³⁷

Şüphesiz bin küsur yıl İslam'ın bayraktarlığını yapmış ve Haçlı ve Moğol saldırıları karşısında göğsünü siper etmiş bir millet için bu söyledikleri insaf ölçüleri dışındadır.

Görüldüğü gibi Şeriatî fikir ve görüşleriyle İslam düşüncesi üzerinde hem bilgi hem de aksiyon olarak derin etkide bulunmuştur. Bununla birlikte bazı düşünceleri geleneksel İslam'ın eleştirisine açık görülmüştür. Çağdaş Batı felsefesinin ve Marksizm'in terim ve kavramlarından özgürce yararlanarak bunları İslamî terminolojide kullanması bazı kesimlerce yadırganmış, böylece Marksizmin etkisinden kurtulamamakla itham edilmiştir. İran'lı bilgin Huccetu'l-İslam Yusuf Eşkeveri, Şeriatî'nin Fıkıh, Tefsir, Rical ilmi gibi temel İslami ilimler hakkında bilgisinin yeterli olmadığını söylemiştir. Onun eserlerini dini sınıflandırmanın dışında görenler de olmuştur.³⁸

Şeriatî değerlendirmelerinde salt sosyolojik ve sınıf ayrımı temelli yaklaşımından kurtulamamıştır. Kanımızca bu da Marksizm'in etkisinden olsa gerektir. Bu meyanda İslam'ın yayılmasını bile bu zaviyeden incelemiştir. İslam'ın İran'da yayılmasını Sasaneler-

deki Zerdüşt Dini'nden gelen sınıf ayrımına dayalı toplumsal ve ekonomik adaletsizlik karşısında kitlelerin eşitlikçi ve özgürlükçü bir dine koşmaları olarak yorumlamıştır. Yine İslam'ın Afrika'da yayılmasını da bu dinin sömürüye ve ırk ayrımcılığına karşı çıkışına bağlamaktadır.³⁹ Bunlar esasta doğru olmakla beraber meselenin teolojik boyutunu tamamen göz ardı etmesi doğru olmasa gerektir. Şüphesiz her din kendisini sosyal boyutundan önce inanç, ibadet ve ahlaka dayalı teolojik boyutuyla takdim etmektedir.

Şeriatî'nin Türkler hakkındaki sözleri de gerçekleri yansıtmayan ağır ithamlar taşımaktadır. Türklerin İslam Tarihinde boy göstermelerini "vahşi Türk saltanatı" olarak tanımlamış ve bu meyanda Gazneliler, Selçuklular ve Harezmsahlara adlarını saymıştır.⁴⁰ Yine kendi ifadesi ile "Türklerin tasallutundan sonra düşünce ve din bakımından taassup ve dar görüşlülüğün şiddetlendiğini" iddia etmiştir.⁴¹ Şüphesiz bin küsur yıl İslam'ın bayraktarlığını yapmış ve Haçlı ve Moğol saldırıları karşısında göğsünü siper etmiş bir millet için bu söyledikleri insaf ölçüleri dışındadır. Bununla birlikte Şeriatî'nin, Safevilerin, Batı dünyası ile savaşan Osmanlıları arkadan vurmamasını asla onaylamadığını, Osmanlı'nın ortadan kalkmasıyla siyasal ve askeri bir güç olarak İslam'ın Batı karşısında dağıldığını ve böylelikle Doğu'nun sömürülmesi yolunun açıldığını belirttiğini⁴² hatırlatmak insafli bir tavrın gereği olacaktır.

Şeriatî'nin Ehl-i Sünnet'in adalet anlayışına yönelttiği tenkitler de yerinde değildir. Bu noktada Şeriatî Ehl-i Sünnet ulemasının "Allah'ın yaptığı her işin adaletin aynısı olduğunu" söylediklerini, Şiî ulemasının ise "Allah adaletli olmayan hiçbir iş yapmaz" dediklerini belirtmektedir. Ona göre bu iki yaklaşım arasında fark vardır ve salt teolojik açıdan yaklaşılsa Ehl-i Sünnet'in yaklaşımı daha isabetlidir. Çünkü Allah yaptıklarında hürdür ve yaptığı her iş adalete uygundur. Ancak Ona göre bu anlayış, dünyadaki her şeyin ve sonuçta yöneticilerin zulüm ve haksızlıklarının da Allah'a izafe edilip meşru görülmesine ve onlara karşı çıkılmayıp zulme razı olmasına sebep olmaktadır. Oysa Şîa'da mesele teolojik boyutundan önce sosyolojik boyutuyla ele alın-

mıştır. Şîî anlayışta Allah adaletin dışında bir iş yapmayacağına göre yöneticilerin zulmüne razı değildir. O halde zulüm Allah'ın değil zalimin işidir.⁴³ Görüldüğü gibi Şeriatî, Ehl-i Sünnet'in, zulmün ve haksızlığın nedenini sonuçta Allah'a izafet ettiğini söylemekle büyük bir yanılığa düşmüştür. Oysa yöneticiler böyle bir yaklaşımda bulunarak her zaman halkı aldatmaya çalışmış olabilirler, ancak yöneticilerin bu istismarını Ehl-i Sünnet'in adalet anlayışına bağlamak elbette doğrudur.

Şeriatî söz konusu bu noktalardan tenkit edilmesine rağmen bütün bunlar devrinin entelektüel hayatı üzerinde, etkileri günümüzde de süren derin tesirler oluşturmasına ve özgün bir düşünür olmasına engel olamamıştır. Şüphesiz Şeriatî'nin bütün fikirleri ve bunlara yöneltilebilecek tenkitler bunlardan ibaret değildir. Biz yalnızca belirgin olanlarının üzerinde durmakla yetindik.

C. Şîîlik Anlayışı

Ali Şeriatî Şîî gelenek içinde yetişmiş bir düşünürdür. O, Şîîliği kategorize ederek zaman zaman çeşitli tenkitlere tabi tutsa da bu gelenekten ayrılmamış, ancak Ali Şîîliği dediği gerçek Şîîliğe dönüşü savunmuştur. *Ali Şîîliği Safevî Şîîliği* adlı eserinde Şîî mezhebi ile ilgili görüşlerini açıklamış, Hüseyiniye-i İrşad'daki bir dersini de bu konuya ayırmıştır. Bununla birlikte aşağıda geleceği üzere Şîîliğe yaklaşımı ve Sünniliği değerlendirmesi kendine özgü orijinal yaklaşımlar içermektedir.

Burada her şeyden önce Şeriatî'nin kategorik ayrımından söz etmemiz gereklidir. Şeriatî'ye göre Şîîliğin bir birinden bağımsız iki ayrı dönemi vardır. İlki birinci yy.dan başlayarak Safevîler devrinin başlangıcına kadar olan dönem, diğeri Safevîler devrinden bugüne kadar devam eden dönemdir. Birincisi Kurum İslam'ı dediği Sünniliğin karşısındaki Hareket İslam'ıdır, diğeri Hareket Şîîliği'nin Kurum Şîîliği'ne dönüşmüş halidir. Bunlardan ilki Ali Şîîliği, diğeri ise Safevî Şîîliğidir.⁴⁴ Şeriatî'ye göre böylelikle gerçek Şîî'dan uzaklaşmış, Şîîlik halkı denetlemek ve boyunduruk altında tutmak için siyasal bir araç olarak kullanılmıştır.⁴⁵

Şeriatî'ye göre İslam'ın orijinal yorumu Şîî'dir. Şîî tarih boyunca zalim ve hâkim İslam halkına karşı mahkum ve mazlum İslam halkının mezhebidir. Şeriatî bu noktada Hz. Ali'nin hakkının Sakife'de ayaklar altına alındığını iddia ederek aslında zulmün Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer eliyle Hz. Peygamberden hemen sonraki devirde başladığını iddia etmiş olmaktadır. Ona göre Şîî sonradan ortaya çıkmış bir fırka değildir, soya/Ehl-i Beyt'e dayansa da Kur'an ve Sünnet temellidir.⁴⁶

Şeriatî'ye göre İslam'ın orijinal yorumu Şîî'dir. Şîî tarih boyunca zalim ve hâkim İslam halkına karşı mahkum ve mazlum İslam halkının mezhebidir. Şeriatî bu noktada Hz. Ali'nin hakkının Sakife'de ayaklar altına alındığını iddia ederek aslında zulmün Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer eliyle Hz. Peygamberden hemen sonraki devirde başladığını iddia etmiş olmaktadır.

Şeriatî burada Sünniliğin de Kur'an'a ve Sünnete dayandığını -hatta bundan dolayı Sünni ismini aldığı- unutmamış görünmektedir. Ayrıca Şeriatî'nin klasik Şîî bakış açısıyla Sakife'de Hz. Ali'nin hakkının ayakaltı edildiğini söylemesini, başta Hz. Osman ve Muaviye olmak üzere bazı sahabeler hakkındaki olumsuz ifadelerini, ilk üç halifenin hilafetini meşru kabul etmemesini⁴⁷ onaylamak mümkün değildir. Bütün bu görüşlerin zaten Şîîliğin klasik görüşü olduğunu, Şeriatî'nin bu gelenekten gelen bir kişi olarak bunların dışına çıkamayacağını söylemek⁴⁸ ancak rahatlatıcı bir unsur olabilir, ama kanımızca Şeriatî'yi masum göstermez. Çünkü böylesine özgün -ve üstelik Şîî Sünni yaklaşımını savunan- bir düşünür bu konuda klasik düşüncenin dışına çıkabilirdi.

Şeriatî Şîî'deki ruhani sınıfın Safevîler eliyle Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfından kaynaklandığını söylemiştir. Birçok merasim ve uygulamaların, ağıt ve mersiyelerin, altın kaplamalı türbelerin Safevîler devrinde bu sınıfın eliyle ortaya çıkarıldığını söylemiştir.⁴⁹ Ancak burada Ruhaniliğin kökenini Safevîlere ve oradan da Hıristiyanlığa bağlaması yanında

neden Zerdüşlüğü göz ardı ettiği bir soru işaretidir. Çünkü Şîa'daki birçok unsurun kaynağı konusunda öncelikle Zerdüştlük iyi incelenmelidir diye düşünüyoruz.

Şeriatî böylelikle Şîa'daki birçok unsurun yozlaştırıldığını söylemiştir. Bunlardan birisi de secdede kullanılan taştır. Halk Şiflerin secdede alınlarını koydukları "mohr" denilen taşı kutsal saymaktadır. Oysa mohr bir taş parçasından başka birşey değildir. Şu anda olan şekliyle ve halkın onun hakkındaki anlayışıyla kabulü asla mümkün değildir. Çünkü bundan bir çeşit putperestlik zuhur etmektedir. Oysa mohr Şeriatî'ye göre aslında başlangıçta çok ileri bir fikir olarak ortaya konulmuştur. Çünkü secde-nin toprağın üzerine yapılması gerekir ve mohr topraktan bir unsur olarak bunu sağlamaktadır.⁵⁰ Ancak kanaatimizce secdede önemli olanın Allah'a boyun eğme ve onun karşısında yere kapanma olduğu unutulmamalıdır. Toprağın üzerinde oturulduğu dönemlerde toprağa, modern dönemlerde de yere serili olan eşyanın üzerine yapılacaktır.

Şeltut'un işaret ettiği gibi Ali Şeriatî de Ali Şifliğinin karşısında Muhammedi Sünniliğin bulunduğunu söylerken Safevî Şifliğinin karşısında Emevî Sünniliğinin bulunduğunu söylemekte, Ali Şifliği ile Muhammedi Sünniliği arasındaki uzlaşmanın aynı amacı izledikleri ve aynı doğruyu paylaştıkları için doğal olduğunu düşünmektedir.

Şeriatî Şîa'ya imamet konusunda da eleştirel yaklaşmıştır. İmam-ı Zaman'ın (Mehdî) geliştiği konusundaki pasif bekleyiş yerine onun dönüş şartlarını hazırlamak için adil ve inançlı bir toplum oluşturmak gereğini belirtmiştir.⁵¹ Bu noktada O, on iki imamdan sonra Sünnî yoruma uygun bir yönetim anlayışını belirtmiş, şura ve istişareye dayalı olarak Müslüman topluluğun seçtiği ve denetlediği bir imamet anlayışını savunmuştur.⁵² Yahn Richard'a göre bu, toplumsal yönetim için sorumlu veya islah edilmiş bir Demokrasidir.⁵³ Ancak Şeriatî'nin bu görüşleri Mekarim Şirazi tarafından "İslam Yöneti-

mi Şura Üzerine Kurulabilir mi?" makalesinde tenkide tabi tutulmuştur. Şirazi'ye göre Hz. Ali'nin dışlanması neticesini veren Şura sırf bir İslami ilke olursa o zaman Şiflerin Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'e halef olma şeklindeki tarihi iddiaları anlamsız kalacaktır.⁵⁴

Şeriatî Sünnî-Şif yaklaşımını savunan bir düşündürdür. O bu konuda *Ali Şiası Safevî Şiası* adlı eserinde bu yaklaşımı savunan Şif ve Sünnî dünyanın önde gelen âlimlerinin sözlerini aktarır. Bunlardan Şif âlimi Muhammed Takî Kummî şöyle demektedir: "Eğer Şîa ve Sünnî mezhebinin adlarının köküne dikkat edersek bütün Müslümanları Şif olarak görürüz. Çünkü hepsi Peygamber-i Ekrem'in soyunu sevmektedir. Aynı zamanda hepsini Sünnî olarak görürüz. Çünkü Müslümanların tümü Yüce Peygamberin onayı yoluyla gelen her sünnet ve buyruğu uygulamayı gerekli görmektedir. Dolayısıyla biz hepimiz Sünnî, Şif, Kur'ani ve Muhammediyizdir". Meşhur Sünnî âlimlerden Mısır baş müftüsü Şeltut da "Kin ve düşmanlığın Safevî Şiası ile Emevî Sünniliğine özgü olduğunu, yoksa Ali Şiası ile Muhammedi Sünniliğin eş anlamlı olduğunu" belirtmektedir.⁵⁵

Şeltut'un işaret ettiği gibi Ali Şeriatî de Ali Şifliğinin karşısında Muhammedi Sünniliğin bulunduğunu söylerken Safevî Şifliğinin karşısında Emevî Sünniliğinin bulunduğunu söylemekte, Ali Şifliği ile Muhammedi Sünniliği arasındaki uzlaşmanın aynı amacı izledikleri ve aynı doğruyu paylaştıkları için doğal olduğunu düşünmektedir.⁵⁶

Şeriatî'nin Şif-Sünnî yakınlaştırması gerçekten çok olumludur. Ancak burada meselenin iki yönüne dikkat çekmek istiyoruz. Öncelikle Şiflerin Sünniliğinin temel esaslarına bakışlarının değişmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bunun için de ilk üç halifenin meşruiyetini kabul etmeleri, sahabeye ta'n etmekten vaz geçmeleri ve güven duygusunu ortadan kaldıran takiyyeyi de bırakmaları gereklidir. Bunlar olduktan sonra Sünnîlerin Şîa'ya bakışında ciddi bir problem kalmayacaktır. İkinci olarak Şeriatî her iki tarafın hakikatı olarak Muhammedi Sünnilik ile Alevî Şiflik'ten söz etmektedir. Ancak buradaki isimlendirmelerde bile önemli bir espri olduğu gözden kaçırıl-

mamalıdır. Çünkü gerçek Sünnilik Hz. Muhammed'e nispet edilirken gerçek Şiilik ise Hz. Asli'ye nispet edilmektedir. Buradan hareketle Hz. Muhammed esas olduğuna ve Hz. Ali de ona bağlı olduğuna göre Hz. Ali'nin temsil ettiği Ali Şiiliği de Hz. Muhammed'in temsil ettiği Muhammedi Sünniliğe bağlanmalıdır.

Ali Şeriatî'nin Şiilik ve Sünnilik ile ilgili görüşleri Şîa uleması tarafından hoş karşılanmamıştır. Şeyh Ahmet Kaşî Şeriatî'yi Sünnilik, İslam'la alay etmek ve Şîî müminlerin inançlarını zayıflatmakla suçlamıştır. Şeyh Kasım İslami'ye göre Ali Şiiliği ile Safevi Şiiliği arasındaki ayırım Şîî dünyadaki ilk ihanettir. Bunun yanında Onun Şîî kaynakları yerine Tarih-i Taberî ve Siret-i İbn Hişam gibi Sünnî kaynakları kullanması Sünnilikle ve Şîa karşıtlığı ile suçlanmasına sebep olmuştur.⁵⁷ Ali Şeriatî'nin kendisi de İran dışında Şîî olarak tanınırken İran'da Sünnî hatta Vahhabi olarak suçlandığını belirtmektedir.⁵⁸

Bütün bu sebeplerden, Şeriatî'nin ölümünden sonra Ayetullah Fani İsfahani Şeriatî'nin eserlerinin satılmasını ve okunmasını yasaklayan ilk fetvayı yayınlamıştır. Daha sonraları birçok Şîî uleması tarafından benzer fetvalar yayınlanmıştır. Ancak eleştirileri okuyup orijinal metinlere de atıfta bulunan Humeyni, Şeriatî'nin eserlerinin gayr-i İslami olmadığını cevabını vererek Şeriatî'yi sert bir dille eleştiren Ayetullahlarla aynı çizgide olmayı reddetmiştir.⁵⁹

II. Ali Şeriatî'nin Dinlerle İlgili Görüşleri

Şeriatî, dinlerle ilgili görüşlerini öncelikle 1971 yılında Tahran'da Hüseyiniye-i İrşad kurumunda verdiği "Dinler Tarihi ve Dinleri Tanımak" isimli derslerinde serdetmiş ve daha sonra söz konusu konuşmaları "*Dinler Tarihi*" adıyla yayınlanmış ve Türkçeye de çevrilmiştir. Bunun yanında diğer bazı eserlerinde de yeri geldikçe din ve dinlerle ilgili görüşlerine yer vermiştir.

Adı geçen eserinde Şeriatî İlk Kabile dinlerinden başlayarak ağırlıklı olarak Çin, Hint ve İran dinleri üzerinde çeşitli değerlendirmelerde bulunmuş, tüm dinlerin ortak karakteristik özellikleri üzerinde durarak sistematik tahliller yapmıştır. Her hangi bir

Dinler Tarihi kaynağındaki gibi dinler hakkında her zaman motomot bilgi verme yoluna gitmemiş, bunun yerine söz konusu dinler üzerinde ilginç yorumlar yapmış ve orijinal değerlendirmelerde bulunmuştur. Eseri bu yönüyle Yorumlu Dinler Tarihi sayılabilir.

Biz, Şeriatî'nin bütün eserlerine dayanan araştırmamızı ileride yapmayı/yaptırmayı düşündüğümüz kitap/tez hacmindeki çalışmaya havale ederek burada

Şeriatî çeşitli konulardaki görüşlerinde ve dinlerle ilgili fikir ve değerlendirmelerinde özgün olduğu gibi dinleri incelerken kullandığı metodlarında da özgündür. Bu metodlardan bazıları Dinler Tarihi'nde kullanılan metodlar iken diğer bazılarının Şeriatî tarafından geliştirilen metodlar olduğunu söylemek mümkündür.

yalnızca *Dinler Tarihi* adlı eserinde değindiği kadarıyla söz konusu ettiği dinlerle ilgili görüşlerini ortaya koyacağız. Bunun için dinlerle ilgili bilgi ve görüşlerini Dinler Tarihi'nin tasvir/nitelendirme/deskriptif metoduna uygun şekilde sistematize ederek olduğu gibi sunacak, bu dinler üzerindeki değerlendirmelerimizi, tahlilî ve tenkidî incelemelerimizi de söz konusu çalışmaya havale edeceğiz. Çünkü hem adı geçen eserin dışına çıkmak ve hem de günümüz verileriyle karşılaştırmalı olarak tahlilî ve tenkidî değerlendirmeler yapmak -zaten bir makale hacmini zorlayan- çalışmamızı makale hacminin fazlasıyla dışına çıkaracaktır. Bu yüzden aşağıda dinlerle ilgili bilgi, fikir ve değerlendirmelerin öznesi tamamen Ali Şeriatî'dir.

Burada Şeriatî'nin dinlerle ilgili görüşlerine geçmeden önce dinleri inceleme metodundan ve dinlerle ilgili kullandığı kaynaklardan söz etmek gerekecektir.

A. Dinleri İnceleme Metodu

Her şeyden önce şunu söylemek gerekir ki, Şeriatî çeşitli konulardaki görüşlerinde ve dinlerle ilgili fikir ve değerlendirmelerinde özgün olduğu gibi din-

leri incelerken kullandığı metodlarında da özgündür. Bu metodlardan bazıları Dinler Tarihi'nde kullanılan metodlar iken diğer bazılarının Şeriati tarafından geliştirilen metodlar olduğunu söylemek mümkündür.

Şeriati bilimsel bir tavır olarak bilim adamının bilimsel araştırmadaki tarafsızlığından önce dürüstlüğü üzerinde durmaktadır. Ona göre dürüst insan, kendine özgü bir dine ve ideolojiye inandığı halde, kendisine aykırı olan görüşleri ve hatta dinleri tanıma ve araştırma aşamasında o görüşe muhalif değilmiş gibi ortaya koyan İnsandır. Böylelikle bilim adamının tarafsız ve insafı olarak meseleyi ortaya koyması gerekir.⁶⁰

Şeriati bilimsel bir tavır olarak bilim adamının bilimsel araştırmadaki tarafsızlığından önce dürüstlüğü üzerinde durmaktadır. Ona göre dürüst insan, kendine özgü bir dine ve ideolojiye inandığı halde, kendisine aykırı olan görüşleri ve hatta dinleri tanıma ve araştırma aşamasında o görüşe muhalif değilmiş gibi ortaya koyan İnsandır.

Şeriati ahlaki bir tavır olarak tarafsızlık ve insaf ölçülerine uyulması gerektiğini söylemekle birlikte, fikrî garaza karşı olduğu gibi bugün söz konusu olduğu şekilde ilmî tarafsızlığa da karşı olduğunu belirtmektedir. Zira Ona göre düşmanlık ile tarafsızlık dışında üçüncü bir yol vardır ki o da fikrî sorumluluktur.⁶¹

Şeriati, meseleleri itikadî dayanağına göre tenkit etmediğini ve dine karşı olan bir düşünce tarzına dini açıdan saldırmadığını, belki meseleyi sınıfsal sosyoloji temelinden, hatta iktisadî alt yapı ve toplumun maddi değişmeci kanunu esasından ortaya koyduğunu ifade etmektedir.⁶² Şeriati bu noktada Marksizmin tarih görüşünden ve tarihi diyaletikten faydalanmada bir sakınca görmemiştir.

Şeriati'ye göre dini tanımak için önce ilkel dinler dediği ilkel kabile dinlerini tanımak gerekir. Ona göre ilkel dinler, en eski ve en antik dinlerdir. Filoloji ve arkeoloji bir dinin geliştiği çevreyi göstere-

bilir ama bu tek araç değildir, diğer bir yol daha vardır ki o da dini, kendine özgü, medenî toplumlardan uzak kalmış, kendi ilkel bekâretini korumuş kabilelerde, gruplarda ve ırklarda aramaktır.⁶³ Şeriati'nin bu metodu klasik İslam bilginlerinin değil de Batılı evrimci düşünürlerinin metoduna uygun gözükmektedir.

Şeriati dinleri incelemede çeşitli kaynaklardan yapılan alıntılar aktarma şeklinde alışılmış klâsik metodu takip etmediğini söylemektedir. Bunun yerine dinleri derin bir incelemeyle doğru, ilmî ve tarafsız olarak anlayıp günümüze aktararak tahlil etme yolunu seçtiğini belirtmektedir. Onun metodu en temel meselelerin ortaya konulmasıdır. Böylelikle dinlerin değişmesini açıklayarak tarih boyunca dini görüşün tekâmül etmesini ortaya koymaya çalışmaktadır.⁶⁴

Şeriati'ye göre kişi diğer dinleri tanımadan İslam'ı tanıyamayacağı gibi, İslam'ı tanımadan da diğer dinleri tanıyamaz. Bu nedenle kendi dinini gerçek ve bilimsel olarak tanıdığından emin olması gerekir.⁶⁵ Şeriati bu noktada dinleri tanımak için tipoloji yöntemini önermektedir. Bu yöntemde göre her dinin beş ayıncı özelliği bulunmaktadır: 1. Dinin tanrısı veya tanrıları, 2. Peygamberi veya kurucusu, 3. Kutsal kitabı, 4. Ortaya çıktığı sosyal çevre, 5. Dinin temsilcileri.⁶⁶

Şeriati dini incelemelerde tümdengelim değil tümevarım metodunu önermektedir. Ona göre bizim klâsik yazarlarımızın hatası hemen başlangıçta bir tarif vermeleri olmuştur. Bu, bir konu hakkında başlangıçta bir inanca sahip olup sonra onu ispat etmeye çaba göstermek demektir. Bu ise ilmî araştırmada onulmaz bir hastalıktır. Çünkü bu araştırma değil propagandadır. Ona göre araştırma şudur: Önceden bir inanca sahip değiliz, meseleleri incelemeye, karşılaştırmaya tahlil etmeye başlıyoruz ve bunun üzerinde düşünüyoruz. Sonra mantık ve ilmî araştırma, -inançlarımıza aykırı bile olsa- bizi kabul etmemiz gereken bir sonuca ulaştırıyor. İşte bu ilmî araştırma metodudur. Sosyolojide ve tabiat ilimlerinde de geçerli olan metot budur.⁶⁷

Demek ki Şeriati'ye göre her hangi bir problem hakkında başta bir hüküm verip daha sonra onu is-

patlamaya çalışma yerine inceleme, araştırma ve akıl yürütme sonucu belli bir hükme varılacaktır. Şeriatî bu noktada, yaptığı bütün araştırmalarda kullandığı “jojman de fot” ve “jojman de valure” dediği iki metottan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi araştırma ve inceleme, diğeri de karar ve hüküm safhasıdır. Ona göre avam bu iki aşamayı birbirinden ayırıp teşhis edemediğinden hemen ikinci yöntemle geçiş başlangıçta iyi veya kötü bir değerlendirilmede bulunmaktadır. Örneğin İslam’ın İran’a girişi konusunda bazıları hemen başlangıçta “İslam’ın İran’a gelince İran’ı ihya ettiğini ve büyük bir medeniyet meydana getirdiğini,” bazıları da “İslam’ın, İran milliyetinin bütün bağlarını kopardığını ve geçmişini yok ettiğini” söylemişlerdir. Böylelikle jojman de fot aşamasından geçmeden jojman de valure ile değerlendirme yapmışlar ve hataya düşmüşlerdir. Oysa önce jojman de fot aşamasında, eğer İslam’ın İran’a girişi ve İran üzerinde bıraktığı etkiler incelenmek istenirse, Sasaniler döneminde İran’da kaç üniversite, kütüphane, âlim, dâhi, filozof, tabiat bilgini, doktor ve sanatkârın olduğunun gösterilmesi gereklidir. Sonra İslam’ın girmesinden sonraki devirlerde ölçüm yapıp tekrar kaç üniversite, kütüphane, öğrenci ve öğretmene sahip olduğunun ve nasıl idare edildiğinin gösterilmesi ve bunların birbirleriyle mukayese edilmesi gereklidir.⁶⁸

Şeriatî bunun yanında dini incelemelerde “survol” dediği yukarıdan, detaylı, genel, toplu ve bütüncül bakışı ifade eden bir yaklaşımdan da söz etmekte ve bunun anlamının aydınlanması için şu örneği vermektedir: Tahran’ı sokak sokak, mahalle mahalle, cadde cadde görmüş olan birisi dikkatli bir istatistik çıkarmış, nisbeten bir tanıma ulaşmıştır. Ancak bunun mükemmel bir tanıma olmadığı açıktır. Şimdi bu kişi uçaktan Tahran’ı seyrederek bu defa daha genel olarak bakmaktadır. İşte bu survol bakıştır ve önceki bakışın tamamlayıcısıdır. Nitekim o bakış da, bu bakışa temel olma görevi yüklendiğinden bu bakışın tamamlayıcısıdır. Eğer parçalar tanınır ama bütünlük görülmezse Tahran isimli bir şehrin çehresi tamamen görülmemiş demektir. Bunun gibi bir ekolün veya dinin tüm parçalarını bilmelerine rağmen o ekolün ya da dinin bütününe ilişkin düşünce-

den habersiz uzmanların çoğu tam olarak ona yabancıdır veya avamca düşünüyorlardır. Bunun aksine sadece survol bir görüşe sahip olan ve bir dinin parçalarını inceleyenler, zihinsel önyargılara müptela olmuşlardır. Böylece ister kendi dinimiz ister diğeri bir din hakkında olsun her iki bakışa, yani genel ve parçalara ait bakışa sahip olmamız gereklidir.⁶⁹ Görüldüğü üzere Şeriatî survol dediği bütüncül bakış ve parçacı bakışın her ikisiyle birlikte dinlerin anlaşılabilceğini söylemektedir.

Şeriatî’nin *Dinler Tarihi*’ne ait günümüz metodolojisinde kullanılan metodlardan en fazla kullandıklarından biri karşılaştırma metodudur. Örneğin Taoizm’deki Tanrı anlayışını bizdeki Vahdet-i Vücut ile kişinin Hint kastında doğması anlayışını İslam’daki fitrat üzerine doğması anlayışı ile ve Hint ruhaniyetini de İran ruhaniyetiyle karşılaştırmıştır.⁷⁰

Şeriatî, Dinler Tarihi ve Sosyoloji alanında uzman olduğuna göre öncelikle Dinler Tarihi’nin Doğulu ve Batılı kaynaklarına aşina olsa gerektir. İran’lı bir düşünür olması dolayısıyla Farsça kaynaklara zaten aşina olmuş olmalıdır.

Şeriatî, yukarıda belirttiğimiz gibi çeşitli dinler hakkında muhtelif kaynaklardan aldığı bilgileri motomot aktarma yoluna gitmemiştir. Bunun yerine dinler hakkında kendi ulaştığı neticeleri, dinlerin temel ve öz noktalarını ele almıştır. Bu yönüyle bu yöntemin fenomenolojik metoda uygun olduğunu söylemek mümkündür.

Şeriatî, çalışmalarında Marksist diyalektik metodu İslami ilimler sahasına uyarlamıştır. Özellikle İslam’ın insan ve tarih görüşünde ve İran ve Çin dinlerinde diyalektik metottan azami ölçüde faydalanmıştır.⁷¹

B. Dinlerle İlgili Kullandığı Kaynaklar

Şeriatî, dinlerle ilgili görüş ve değerlendirmelerini serdettiği *Dinler Tarihi* adlı eserinde yeri geldikçe kullandığı kaynakların adlarını da vermektedir. Ancak biz, Şeriatî’nin dinlerle ilgili kullandığı kaynak-

ların kendi zikrettiklerinden ibaret olmadığı düşünülüyor. Şeriatî, Dinler Tarihi ve Sosyoloji alanında uzman olduğuna göre öncelikle Dinler Tarihi'nin Doğulu ve Batılı kaynaklarına aşina olsa gerektir. İran'lı bir düşünür olması dolayısıyla Farsça kaynaklara zaten aşina olmuş olmalıdır.

Şeriatî'nin Batılı kaynakları arasında Durkheim'den Max Weber'e kadar birçok isim bulunmaktadır. Leoroul, Tylor, Max Müller, Spencer kaynak olarak kullandığı bilginler arasındadır. Bu kişilerin ilkin 18. ve 19. yy. larda sonra da 20. yy. ın başlarında, orman köşelerinde, uzak adalarda yaşayan toplumlara gittiklerini söylerken çalışma ve zahmetlerinin neticelerini kitaplara geçirdiklerini, Durkheim'in ise kütüphanelerde oturarak henüz elbise bile giymeyi bilmeyen toplumların hayatlarını yazdığını belirtmektedir.⁷² Bununla birlikte dinin sosyolojik incelenmesinde en büyük payın Durkheim'e ait olduğunu söyleyerek Onun "*Dini Hayatın İlk Şekilleri*" adlı eserine atıfta bulunmaktadır.⁷³

"Max Weber'in de dediği gibi Avrupa coğrafyası Protestanizm ile Kapitalizmin ilerlemesi arasında hayret verici bir uyum ve dayanışmanın olduğunu gösteriyor" ve "Yeniçağ'ın ve yeni medeniyetin meydana gelmesinde Protestanlığın rolünü Max Weber herkesten daha iyi açıklamış ve incelemiştir" derken Weber'in "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizm'in Ruhu*" adlı eserine atıfta bulunmaktadır.⁷⁴

John Nass'ın "*Dinler Tarihi*" adlı eseri ile Beyani Bey adlı bir mütercimim Farsçaya çevirdiği Fransız bir yazarın "*Din veya İnsanın Dört Boyutu*" adlı eseri de Batılı kaynakları arasındadır.⁷⁵

Şeriatî'nin Doğulu kaynakları arasında Hindistan Cumhurbaşkanı Radha Krişnan'ın, Farsçaya tercüme edilen "*Doğu ve Batı'da Din*" ve "*Doğu Dinleri ve Batı Fikri*" adlı kitapları ile Haşim Rıza'nın "*Büyük Dinlerin Tarihi*" adlı eserlerini zikretmektedir.⁷⁶

Kutsal kitap olarak yalnızca Taoizm'in mukaddes metni *Tao-Te-King*'in ve Zerdüştlüğün kutsal kitabı *Avesta*'nın adını vermektedir. Bunun yanında günümüzde mevcut olan Pehlevice Zerdüşti metinleri mütalaa ettiğini belirtmektedir.⁷⁷ Ancak diğer dinle-

rin kutsal metinlerini de -belki bazılarını yalnızca örnek yerler şeklinde olsa da- okumuş olmalıdır.

İslami kaynaklardan Şii bilgin Tabatabai'nin *el-Mizan* adlı tefsirini Mecusilerle ilgili bilgilerinde ve Mecusilerin kitap ehli olup olmadıkları konusunda kaynak olarak kullandığını söylemektedir.⁷⁸ ■

Devam Edecek...

dipnotlar

- ¹ Ali Şeriatî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bkz., Şeriatî, *Kültür ve İdeoloji*, 7-10; Doğruer, *Ali Şeriatî*; Razavi, *Eşim Ali Şeriatî Bir Yaşam Portresi*; Abidi, "*Ali Şeriatî'nin Yaşamı ve Düşünceleri*"; Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Ali Şeriatî Bir İslami Ütopyacının Siyasi Biyografisi/ Müslüman Ütopyacı*; Özcan, "Hüdaperest Sosyalistler"; http://tr.wikipedia.org/wiki/Ali_%C5%99Eeriatî, 15.11.2008; http://www.fecr.gen.tr/alimler/ali_seriatî/ali_seriatî.htm, 15.11.2008
- ² Razavi, *Eşim Ali Şeriatî*, 16- 17
- ³ Razavi, *Eşim Ali Şeriatî*, 18; Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Ali Şeriatî Bir İslami Ütopyacının Siyasi Biyografisi*, 168- 179
- ⁴ Razavi, *Eşim Ali Şeriatî*, 18; http://www.aliseriatî.com/kitaplar.php?Kat_id=9, 15.11.2008 (Abdulkerim Suruş, *Ferbeter ez İdeoloji*, Ferheng-i Sırat yay. Tahran 1370/ 1991, 98'den)
- ⁵ Şeriatî, *İslam ve Sınıfsal Yapı*, 90
- ⁶ Şeriatî, *Dinler Tarihi*, I. 335- 336
- ⁷ İnayet, "*Şeriatî: İran'da İslam Radikalizminin Öğretmeni*", 169
- ⁸ Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Müslüman Ütopyacı*, 508
- ⁹ Abrahamian, "*Şeriatî ve Marksizm*", 351
- ¹⁰ Algar, "*Bir İdeoloji Olarak İslam: Ali Şeriatî'nin Düşünceleri*", 104- 105
- ¹¹ Algar, "*Bir İdeoloji Olarak İslam: Ali Şeriatî'nin Düşünceleri*", 105- 106
- ¹² Neraki, "*Şeriatî'de Tarih Felsefesi ve Tarihselcilik*", 333
- ¹³ Şeriatî, *Marksizm*, 96
- ¹⁴ Neraki, "*Şeriatî'de Tarih Felsefesi ve Tarihselcilik*", 331- 333
- ¹⁵ Şeriatî, *Toplumbilim Üzerine*, 97
- ¹⁶ Şeriatî, *Dinler Tarihi*, I. 212- 213; Ahavi, "*Şeriatî'nin Sosyal Düşüncesi*", 302
- ¹⁷ Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Müslüman Ütopyacı*, 512
- ¹⁸ Şeriatî, *Toplumbilim Üzerine*, 98
- ¹⁹ Şeriatî, *Dinler Tarihi*, I. 212; Neraki, "*Şeriatî'de Tarih Fel-*

- sefesi ve Tarihseleçilik*", 331- 333
- ²⁰ Şeriati, *Marksizm*, 117; Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Müslüman Ütopyaacı*, 514
- ²¹ Şeriati, *Yarının Tarihine Bakış*, 27; Şeriati, *Marksizm*, 83- 87; İnayet, "Şeriati: İran'da İslam Radikalizminin Öğretmeni", 169; Ahavi, "Şeriati'nin Sosyal Düşüncesi", 303
- ²² Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 336- 337; Şeriati, *Yarının Tarihine Bakış*, 29; Doğruer, *Ali Şeraii*, 28, 72- 73
- ²³ Abrahamian, "Şeriati ve Marksizm", 352- 353
- ²⁴ Şeriati, *Marksizm ve Diğer Batı Düşünceleri*, 29, 43
- ²⁵ Abrahamian, "Şeriati ve Marksizm", 352- 354
- ²⁶ Abrahamian, "Şeriati ve Marksizm", 354; Doğruer, *Ali Şeraii*, 51
- ²⁷ Şita, "Ali Şeriati ve Öze Dönüş Teorisi", 239
- ²⁸ Şeriati, *Sanat*, 16- 18; Şita, "Ali Şeriati ve Öze Dönüş Teorisi", 243
- ²⁹ Şita, "Ali Şeriati ve Öze Dönüş Teorisi", 243- 244
- ³⁰ Şita, "Ali Şeriati ve Öze Dönüş Teorisi", 244- 245
- ³¹ http://www.fecr.gen.tr/alimler/ali_seraii/ali_seraii.htm, 15.11.2008. Şeriati'nin Öze Dönüş teorisi hakkında geniş bilgi için bkz., Şeriati *Öze Dönüş*.
- ³² Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 249. Şeriati'nin hicretle ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz., Şeriati, *Medeniyet ve Modernizm*, 51- 58
- ³³ Şeriati'nin hacla ilgili görüşleri hakkında geniş bilgi için bkz., Şeriati, *Hac*.
- ³⁴ Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, 51
- ³⁵ Doğruer, *Ali Şeraii*, 112
- ³⁶ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 295
- ³⁷ Hansen, "Samed Behrengi, Celal Al-i Ahmed ve Ali Şeraii'nin Bakış Açısıyla İran'da Batıcılık", 288
- ³⁸ İnayet, "Şeriati: İran'da İslam Radikalizminin Öğretmeni", 169; Abidi, "Ali Şeriati'nin Yaşamı ve Düşünceleri", 58
- ³⁹ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 352- 360
- ⁴⁰ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 368
- ⁴¹ Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, 17
- ⁴² Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, 51, 49
- ⁴³ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 377- 380
- ⁴⁴ Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, 44, 23
- ⁴⁵ Doğruer, *Ali Şeraii*, 109
- ⁴⁶ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 372- 376
- ⁴⁷ Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, 48, 89; Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 372- 373
- ⁴⁸ Doğruer, *Ali Şeraii*, 110
- ⁴⁹ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 374; Doğruer, *Ali Şeraii*, 111
- ⁵⁰ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 98- 99
- ⁵¹ Algar, "Bir İdeoloji Olarak İslam: Ali Şeriati'nin Düşünceleri", 107; Doğruer, *Ali Şeraii*, 49
- ⁵² Doğruer, *Ali Şeraii*, 108
- ⁵³ Richard, "Şeriati ve İslami Hükümet", 358
- ⁵⁴ Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Müslüman Ütopyaacı*, 480
- ⁵⁵ Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, 81, 82
- ⁵⁶ Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Müslüman Ütopyaacı*, 529
- ⁵⁷ Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Müslüman Ütopyaacı*, 472- 473
- ⁵⁸ Şeriati, *Ali Şiası Safevi Şiası*, 59
- ⁵⁹ Rahnama, *An Islamic Utopian: A Political Biography of Ali Shari'ati/ Müslüman Ütopyaacı*, 483- 484
- ⁶⁰ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 14
- ⁶¹ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 15
- ⁶² Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 38
- ⁶³ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 75- 76
- ⁶⁴ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 114
- ⁶⁵ Şeriati, *Dinler Tarihi*, II. 11
- ⁶⁶ Doğruer, *Ali Şeraii*, 64- 66
- ⁶⁷ Şeriati, *Dinler Tarihi*, II. 117- 119
- ⁶⁸ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 242- 245
- ⁶⁹ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 126- 127
- ⁷⁰ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 223- 224, II. 37, 159
- ⁷¹ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 198- 199, 211- 213, II. 177- 178; Şeriati, *Marksizm*, 117, 83- 87; Şeriati, *Yarının Tarihine Bakış*, 27; Şeriati, *Toplumbilim Üzerine*, 97- 98
- ⁷² Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 76
- ⁷³ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 80
- ⁷⁴ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 36- 69
- ⁷⁵ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 116, 123
- ⁷⁶ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 115- 116
- ⁷⁷ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 215, II. 202
- ⁷⁸ Şeriati, *Dinler Tarihi*, I. 216